

Molnár Eszter Edina

Adalékok Csáth Géza *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* című könyvéhez¹

A tanulmány célja egyrészt Csáth Géza elmeorvosi munkájának életrajzi kontextusba helyezése és a Csáth személyes forrásaiból, levelezéséből és naplójából kiolvasható keletkezéstörténeti adatok összegyűjtése, másrészt a könyv megalkotása szempontjából releváns személyek szerepének meghatározása.

Életrajzi kontextus

Csáth Gézát a modern magyar irodalom egyik kiemelkedő tehetségű, mélylélektani érdeklődésű novellaírójaként tartja számon az irodalomtörténet, akinek azonban tíz éven át tartó morfinizmusa és 33 éves korában bekövetkezett öngyilkossága miatt idejekorán szakadt félbe a pályája. Unokatestvére, a szintén a *Nyugat* folyóirat köréhez tartozó Kosztolányi Dezső nevezte „hármás művésznek” Csáthot, amivel azt a több irányú tehetséget akarta kifejezni, amit Csáth 18 éves korában egzisztenciális megfontolásból, szülői nyomásra, valamint természettudományos érdeklődése miatt mégis az orvosi egyetemre, vagy ahogy Kosztolányi mondta, „lócsiszárkodásra” cserélt fel.

Csáth a budapesti orvosi egyetemen ismerkedhetett meg Freud munkásságával, levelezése alapján 1908 júniusában, 21 éves korában olvasta és aprólékosan kivonatolta az akkor még csak németül olvasható *Álomfejtést*, amely már akkor olyan nagy hatást tett rá, hogy ezzel egyidejűleg *Álomfejtési gyakorlatok* című füzetében² megkezdte saját álmainak rendszeres analizálását.³ Egy szintén orvostanhallgató

¹ Elhangzott a Ferenczi Sándor Egyesület *Pszichoanalízis és társadalom – anno és ma* című centenáriumi konferenciáján 2018. szeptember 28-án, a Magyar Tudományos Akadémia Székházában.

² Csáth Géza: *Úr volt rajtam a vágy. Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1906–1914*. Szerk.: Molnár Eszter Edina és Szajbély Mihály. Magvető, Budapest, 2016, 124–128. (Továbbiakban: Csáth, 2016.)

³ Öccsének, Brenner Dezsőnek így ír erről egy 1908-as levelében: „Most folyton pszichopatólógiával, álmofejtésekkel és ilyen ügyekkel foglalkozom tudományos alapon.” (Csáth Géza: *1000x ölel Józsi. Családi levelek 1904–1908*. Szerk.: Beszédes Valéria. Szabadka, Életjel, 2007. 143. [Továbbiakban: Csáth, 2007.]) A levél további részében egy közös szabadkai ismerősük rémálmát meséli el testvérének, amelyben egy nőismerősük erőszakos halált hal. Megkéri öccsét, hogy tudja meg, van-e férfi és fegyver a háznál.

barátja, Rajz Sándor levele szerint, akinek Csáth elküldte a kivonatot, Csáth „végre megtalálta az őt érdeklő szellemi kört, s a jövő biztosítékát”.⁴

Tényleg úgy érezhette, hogy megtalálta, hiszen annak ellenére, hogy korábban a sebészet érdekelte, 1909 őszén mégis az elmekórtant választotta akkor, amikor az orvosi képzés végén kötelező gyakorlatra egyetemi tanárához, Moravcsik Ernőhöz jelentkezett az általa vezetett Budapesti Elme- és Idegkórtani Klinikára. Ide már eleve a freudi tanok elkötelezett híveként érkezhetett, 1909 tavaszától kezdve publicisztikai írásaiban maga is hozzájárult a pszichoanalízis népszerűsítéséhez többek között az *Életben*, a *Husadik Században* vagy a *Pesti Naplóban*, később a *Magyarországban* állandó rovatot vezetve „Lelki egészség” címmel. A klinikára 1909. október 14-én költözött be, s november 1-jén kezdte meg a munkát. Kohn Gizella, Csáth elmeorvosi művének főhőse november 25-én került a klinikára, ahol a fiatal orvostanhallgatót bízták meg a kezelésével.

Csáth a paranoiás beteg vizsgálata során dementia praecoxra is gyanakodott, valószínűleg ez vezethette el Jung erről szóló könyvéhez, amit 1910 februárjában olvasott el.⁵ Már ekkor tervbe vette, hogy Junghoz utazik Zürichbe.⁶ Erre az utazásra ugyan nem került sor, de már a következő hónapban megjelenik a *Nyugatban* az a Szomoryról szóló tanulmánya,⁷ amelyben először használja Jung komplexfogalmát, s amely lényegében a magva lesz önálló pszichoanalitikus alapokon nyugvó komplexelméletének.⁸ Ennek részletes kidolgozására a következő év nyarán került sor.

Ekkor, 1911 júniusában megemelt morfiumadagok mellett, egyetlen hónap alatt, s a klinikai munkából kiszakadva, Stószfürdőn írta meg az elméletalkotó igénnyel fellépő tudományos művét, *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusát*. 1911. szeptember 24. és 1912. március 10. között, 13 folytatásban, a *Gyógyászat* hetilapban jelent meg dr. Brenner József (Csáth eredeti neve) alatt, ekkor még „Adatok a pszichózisok analíziséhez” címmel. 1912 nyarán pedig saját költségén ki is nyomtatta⁹, egy erről árulkodó naplóbejegyzése szerint vélhetően azért, hogy főnökének, Moravcsiknak imponáljon, s elnyerje a tanársegédi kinevezést.¹⁰

⁴ Rajz Sándor levele Csáthnak: „Kedves Szezikém, mai leveled imponált. A kis kötet, ami kihullott belőle, produktív és hasznos napokat jelzett. Akarat és karrier-prognózisgörbéje jelentékenyen emelkednek. Sokat mond, hogy egy vastag és nehéz német könyvön folytonos érdeklődéssel tudtál áthaladni, s a végén fokozott kedvvel nézel a többi kötet és probléma elé. Ne vedd ezeket szemtelen vállveregetésnek, Szezikém. Az őszinte öröm beszél, hogy végre megtaláltad a téged érdeklő szellemi kört és – tudod, hogy a jövő az én nevetséges gyöngém – a »jövő biztosítékát«. Roppant kíváncsi vagyok a dologra, de ma még csak két oldalt olvastam belőle. Mielőtt továbbmennék, megírom, hogy milyen viszonyban voltam én az álmokhoz, s kíváncsi vagyok, mennyit tanulok és haladok a jegyzetek alapján.” (Magántulajdonban.)

⁵ „Jungot olvasom. Beethovent zongorázom. Sok dolog van a klinikán.” (Csáth, 2016. 151. 1910. február 12.)

⁶ Csáth, 2016. 152. 1910. február 13.

⁷ Csáth Géza: Az isteni kert. *Nyugat*, 1910/6. (Kötetben: Csáth Géza: *Rejtelmek labirintusában. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek*. Szerk.: Szajbély Mihály. Magvető, Budapest, 1995, 114–123.)

⁸ „Szomorú rendkívül érzékeny ember, és ebből magyarázható a fantáziájának természete. Minden impresszió megbolygatja az összes emlékeit, az összes szenvedéseit és az összes örömeit; orvosi nyelven: az összes fontos komplexeit. Mik a komplexek? Azok a képzetkörök, amelyek az egyént leginkább foglalkoztatják, amelyek az életének irányítói. A fejlődésének, a küzdelmeinek emlékei, a terveit, a csalódásait, a sikereit, a vágyait.” (Uo. 117.)

⁹ Dr. Brenner József: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa. Tanulmány*. Eggenberger, Budapest, 1912. Új kiadása: *Egy elmebeteg nő naplója. Csáth Géza elfeledett orvosi tanulmánya*. Szerk.: Szajbély Mihály. Magvető, Budapest, 1978. 27–221. (Továbbiakban: Csáth, 1978.)

¹⁰ „Winter közeli távozásával kapcsolatban tanársegéddé való kinevezésemet várhattam. Jogosan, mert két évvel vagyok régebben a klinikán, mint bárki más. És mégis Moravcsik Vértesnek, ennek a tehetségtelen, szintelen

A könyv első nagy egységét „Az elmebetegségek általános pszichológiája” teszi ki, amiben a legfőképpen jungi alapokon álló komplexelméletét ismerteti. A komplexek, más szóval komplexusok lényegében hiedelmek, érzelmek, értékek, frusztrációk összességei, amelyek önálló lelki szerkezeti egységként képesek a viselkedés befolyásolására, irányítására. Csáthnál az Én-komplex hat komponenskomplexből áll, ezek a következők: 1. szexuális vagy fajfenntartási, 2. egészségi vagy önfenntartási, 3. anyagi vagy pénz-, 4. erkölcsi vagy ambíció-, illetve az opcionálisan aktiválódó 5. származási vagy faji, 6. vallási komplex. Ezek érzékenysége, aktivitása, az Én-komplexben való kiterjedése folyamatosan változik, de a dinamikai elv értelmében egymásra is hatással vannak, sokszor konfliktusban állnak egymással.¹¹

A beteg kórrajzát, eszmerendszerének bemutatását követően közreadta annak leveleit és naplóját. Ezek összegyűjtésében a kollégák is szerepet vállaltak, Csáth pedig mindig hagyott neki elég papírt, hogy feljegyezhesse legújabb gondolatait, belső történéseit a Lényről, téveszmerendszerének főszereplőjéről.¹² Csáth ezeket soha nem adta vissza a betegnek, a könyv fennmaradt első és valószínűleg egyetlen, eleve már a nyomdába szánt kéziratába¹³ Gizella eredeti naplóját vágta darabokra és ragasztotta be. Ezt követően Csáth a komplexelmélete alapján analizálja Kohn Gizella pszichózisát, majd a differenciáldiagnózis fejezetével zárja a kötetet, amelyben a dementia praecoxot kizárva paranoia hystericában határozza meg Kohn kisasszony betegségét.

A páciens hamar bevonta hallucinációiba a kezelőorvos Csáthot, aki a könyvben mindvégig N. doktorként szerepel; meggyőződése lett, hogy el fogja őt venni feleségül. Közös sorsuk annyiban folytatódott a későbbiekben, hogy 1914 októberében, fél évvel a klinika elhagyása után, mialatt Csáth már katonai orvosi szolgálatot teljesített a világháborúban, Kohn Gizella feljelentette őt. A vád szerint: „engem becsületsértésekkel és gyakran ismételt hipnózissal egybekötött erkölcsrontó beszédekkel bántalmazott [...]. Hipnotizálva, merev nézéssel és rábeszélő hanggal mindig újra belém vésni törekedett, hogy az nem baj, hogyha egy leány rossz.”¹⁴ Az eljárással biztosítékot kívánt arra szerezni, hogy többé nem kerülhet Moravcsik klinikájára, s Csáth soha nem kezelheti őt újra.

Csáthot a pszichoanalízis terápiás módszerében rejlő lehetőségek nem igazán érdekelték,¹⁵ valójában a pszichopatológiai elmélet fogta meg igazán, amely nem

fickónak ígérte oda az állást. Hiába volt tehát annyi munka, türelem, könyvem kinyomatására áldozott 600 korona, annyi koránkelés, annyi villamoszás, unalmas vizitelés az öreg nyomában, kedvében járás, aljas és gazfickós stréberkedés, barátkozás az ő családjával, esti vizitek, kórrajzok, amelyeket nálam nagyobb terjedelemben soha senki a klinikán nem írt, hiába volt Stern Olga hőmérése fél esztendeig, étlapok írása, villamos fürdetések, a kölni út rabszolgaszemlései, Moravcsik Tiborral való duettezések, a sok hipnózis, Klein kisasszonyok hosszú és lelkiismeretes kezelése, a pszichogalvános vizsgálatok, a Goldbergerrel való szövettani fáradozásaim, amelyeket fogcsikorgatva végeztem, a sok etetés, a könyvek kivonatolása, amelyeket az Elmeorvosok számára végeztem, minden kútba esett, semmi lett.” (Csáth, 2016. 285–286. 1913. január 8.)

¹¹ Csáth Géza: Az elmebetegségek általános pszichológiája. In: Csáth, 1978. 34–59.

¹² Például a szintén a klinikán dolgozó Schusztner Gyula a következőket írja barátjának Újtátrafüredre: „Kohn Gizellának bőven adok papírt. [...] Itt vannak a mellékelt írások. A többi (fő, középírat el van nálam téve). Igen érdekes beteg, gyűjtöm az írásait, ha akarod, mindig elküldöm neked a leveleit.” (PIM Kézirattár, 2012.2.23. 1910. május 22.)

¹³ Magántulajdonban.

¹⁴ Kohn Gizella feljelentése a budapesti főkapitányságon, 1914. október 22. (Magántulajdonban.)

¹⁵ Harmat Pál: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1986. 57. (Továbbiakban: Harmat, 1986.)

csupán a betegség tüneteinek a megfigyelésén alapszik, hanem a beteg egész korábbi lelki fejlődésére és a személyiséget ért hatásokra koncentrálnak, egészen a gyermekkortól kezdve; s amely felől nézve az elmebetegség nem az elmeműködés értelmetlen zavara, hanem értelemmel bíró funkció. Összességében véve viszont a könyv nem tisztán pszichoanalitikus mű, Csáth számára a pszichoanalízis inkább csak kiindulópontul szolgált, elméletalkotásába és módszereibe még hagyományos elmekörtani szempontok is vegyülnek.¹⁶

Ugyanakkor *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* nem csupán elmeorvosi munka. 1911 nyarát tehát a klinikától távol, Stószfürdön töltötte, ennek köszönhető, hogy a tanulmány első, *Gyógyászat*-beli megjelenésével kapcsolatosan levélben egyeztettek Moravcsikkal. A professzor 1911. augusztus 7-i leveléből idézek: „hogy 500 (mondd: ötszáz) különlenyomatot kíván, igazán bámulatba ejtett. Szokatlan a különlenyomatok történetében. Én 30-40 darabot sem tudtam soha úgy elhelyezni, hogy szakemberek kezébe jusson. A nem szakember kezébe pedig az orvosi tudományos munka nem való. A magyar elmeorvosi közösség számát az ember megolvashatja ujjain. De hát gusztus és tárca (ti. pénztárca) dolga!”¹⁷ A hagyatékban egyáltalán nincs nyoma ezeknek a különlenyomatoknak, valószínűleg elállt ettől az óriási számtól végül, de azért elgondolkodtató, hogy miért nem fordul elő az egyébként rendkívül gazdagon fennmaradt levelezésében egyetlenegy köszönetmondás vagy gratuláció sem. Feltéve persze, hogy nem eleve elírásról volt szó Csáth ezt megelőző levelében, az, hogy először 500 darabot kért a tanulmányból, arra utal, hogy nemcsak orvosi körökben akarta szétküldeni, hanem író kollégáinak is, ami Csáth erős, mindenütt próbálkozó érvényesülési vágya mellett a két terület, a modern irodalom és a pszichoanalízis szoros század eleji összefonódására mutat rá.¹⁸

S hogy ez Csáth számára mennyire evidencia volt, azt jól bizonyítja egy Kosztolányinak írt 1916-os levele, amiben erről a szoros összefonódásról, kölcsönösségről és a hétköznapi embert megszólító pszichoanalízis egyetemen kívüliségéről vall unokatestvére *Tinta* című könyvének megjelenése kapcsán: „Sokan fognak tanulni ebből a könyvből modern pszichológiát. Hálára kötelezted az orvostudományt ezzel a működéssel, mert ma már világos, hogy a *modern pszichiátria az akadémikus lélektant csak a közönség által döntheti meg*. Ha már a köztudatba fognak menni a freudi igazságok, azaz *a pszichológia valódi tényei*, csak akkor remélhetjük, hogy a közvélemény majd így fog szólni: ejnye, miért nem mennek már a fenébe azok a makacs, tudatlan, akadékos öregek. És amikor győzni fog az egyetemeken a modern pszichológia, akkor az Alexander- és Beöthy Zsolt-féle esztétikát is fel fogja váltani egy tág látókörű, azaz *valóban látó* modern esztétika, amely megért és meg akar érteni minden költőt.”¹⁹

¹⁶ Buda Béla: Csáth Géza tanulmánya a mai orvostudomány tükrében. In: Csáth, 1978. 246–249.

¹⁷ PIM Kézirattár, V. 5955/23/4. 1911. augusztus 7.

¹⁸ Szegedy-Maszák Mihály: Pszichoanalízis, pszichológia és modern magyar irodalom. In: Szegedy-Maszák Mihály, Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II*. Gondolat, Budapest, 2007.

(https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_04_A_magyar_irodalom_tortenetei_2/ch59.html – Letöltés ideje: 2018. dec. 15.)

¹⁹ Csáth Géza: *Fej a pohárban. Napló és levelek 1914 – 1916*. Szerk.: Dér Zoltán és Szajbély Mihály. Magvető, Budapest, 1997. 270–271. 1916. június 13. (Továbbiakban: Csáth, 1997.) (Kiemelések az eredetiben.)

Csáth *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*val gyakorlatilag ennek az egymásba folyásnak egy lehetséges közös műfaját teremtette meg, Szegedy-Maszák Mihály szerint a könyv egyszerre analitikus ismeretterjesztés és irodalmi esettanulmány.²⁰ Márpedig ha ez így van, akkor Kohn Gizella nemcsak Csáth betege volt, hanem szerzőtársa is egyben.

Miért volt Csáth ennyire fogékony a pszichoanalízis tanaira?

Ha Csáth pszichoanalitikus érdeklődésének gyökereit keressük, érdemes lehet megemlíteni, hogy a tudatküszöb alatti lelki folyamatok már azelőtt foglalkoztatták, hogy megismerkedett volna Freud tanaival. Jegyzetfüzete tanúsága szerint 1907 legelején rendszeresen spiritiszta szeánszokra járt,²¹ valószínűleg Kosztolányival közösen, illetve ekkortájt ismerkedett meg a vegetáriánus étteremben a teozófusokkal is, ahova aztán többször visszajárt. Ezt a találkozást írta meg a szintén 1907-es, „A költő megtérése” című novellájában,²² aminek életrajzi alapja olyannyira bizonyítható, hogy a novella egyes részei jelentős egyezéseket tartalmaznak Csáth egy akkori levelével, amiben öccsének számol be a teozófusoknál tett első látogatásáról.²³ Ezek a források azonban nem árulnak el többet Csáth spiritiszta érdeklődésnek mélységéről és jellegéről.

Abban, hogy ilyen élénken és az ekkor kifejlődő mozgalom szempontjából is korán érdeklődött a pszichoanalízis iránt, Kosztolányi szerint tudat alatt az öngyógyítás szándékának is jelentős szerepe lehetett.²⁴ Kétségtelenül igaza lehet az unokatestvérnek, tekintve, hogy Csáth a néhány év múlva kidolgozott saját pszichoanalitikus alapokon nyugvó elméletét élete végéig alkalmazta saját magára és környezetére, álmait rendszeresen feljegyezte és analizálta, a tízéves korától haláláig vezetett naplója pedig lényegében az állandó és kíméletlen lelki és testi önmonitorozás és -elemzés legfontosabb nyersanyaga és terepe volt. „Nemi életem leírása” című visszaemlékezése,²⁵ amelyben az egész életére kiható szexuális vonatkozású gyermekkori traumáit sorolja négyéves (!) korától kezdve, minden valószínűség szerint valójában pszichoanalitikus kórelőzmény.

²⁰ Szegedy-Maszák, i. m.

²¹ Csáth, 2016. 83–85, 88–89, 91, 94, 96. 1907. január 24., 27., 30., február 3., 10., 13., 14., 16., 21., március 3., 6., 13.

²² „Ő ugyanis egy vegetáriánus étcsarnokba tévedt, ahol teozófusok tanyáztak. Igen, teozófusok, nagyhajjú emberi lények, hosszú szakállakkal, csillogó szemekkel és szandálokkal. Viharos múltú fiatal emberek, akik lemondtak a világ élvezeteiről, málnaszörpöt ittak, parajt ettek és az evangéliumról beszélgettek. A helyiségben enyhe tejszag ömlött el...” (Csáth Géza: A költő megtérése.)

²³ „Itt a vegetáriánus vendéglőben írom a pótlékot, ahol most egy barátommal vacsorálunk. Képzeld és lásd ez[t] az egy szobából álló étcsarnokot, amelyet valami finom keresztény vajszag jellemez. Az asztaloknál vegetáriánus, öreg, nagyszakállú öskek ülnek; akiknek piros az arca, és elhatározták, hogy 100 évnél előbb meg nem halnak. Két auerlámpa szórja sugarait a fehérre meszelt helyiségre. Az abroszok és a poharak ragyognak. Itt elfelejtjük, hogy hús van a világon, véres, ízes hús, amit mohón rágnak, s amire ha fáradtak vagyunk vagy éhezünk, mindig először gondolunk. Csendesen beszélget mindenki. Dohányfüst nincs, és az öreg vendéglősné, aki komoly és tudós arccal járkal le-föl, mosolyog mostan.” (Csáth, 2007. 118. 1907. február 23.)

²⁴ Kosztolányi Dezső: Csáth Géza betegségéről és haláláról. *Nyugat*, 1919/16-17.

(<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00271/08036.htm> – Letöltés ideje: 2018. dec. 15.)

²⁵ Csáth, 2016. 359–410.

De vonzhatta Csáthot a pszichoanalízis úttörő volta is, hiszen gyerekcipőben járó tudományról lévén szó itt volt lehetősége könnyen érvényesülni és hírnevet szerezni, ami bármihez fogott, mindenben ambíciója volt. Ahogy egyik önéletrajzában írja, festészetében Rippl-Rónait, zenében Debussyt előzte meg.²⁶ Ezúttal sem mulasztja el hangsúlyozni elsőségét, amikor *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*nak előszavában azt írja, hogy ez „az első részletes és teljesen keresztülvitt paranoia-analízis”.²⁷ Ne feledjük, hogy mindössze 24 éves volt a könyv megírásakor! Ugyancsak Csáth munkájának úttörő voltára mutat rá Harmat Pál, mondván, hogy Csáth ezt a tanulmányt akkor írta, amikor „a pszichoanalízis az elmekórtantól még teljesen idegen volt, és Freud követőinek szűkebb köre is elsősorban a neurózisoknak szentelte figyelmét.”²⁸

De tagadhatatlanul a pszichoanalízis felé sodorta maga az írói tevékenység is, hiszen Csáth írói érdeklődése kezdettől fogva a lélek mélyeinek megismerését célozta, amihez a pszichoanalízis és a freudi tanok egy ideig kiváló eszköznek bizonyultak. Ráadásul, mint ahogyan sokan rámutattak már, Csáth életében a pszichoanalízis eleinte a békítő hatalom szerepét töltötte be, amennyiben képes volt közös nevezőt teremteni végletes érdeklődései, a művészetek alkotó és a természettudományok racionális világa között. Írásművészetének alapjává, sajátos írói világának legmeghatározóbb vonásává vált a lélekábrázolás; a gyermekkor világa, a gyermeki szexualitás és erőszak összefonódása, a gyermekkor élményeinek a felnőtt lelki életére való kihatása, az elfojtott indulatok és a szexualitás motívuma adják a novellák meghatározó vonásait. Szecessziós hangulatú, lírai novelláit még kifejezetten gazdagította a lélektani érdeklődés, de a pszichoanalízissel való intenzívebb foglalkozással és morfinizmusa fokozódásával nagyjából egy időben a novellákon is az érzelmileg neutrális, freudista analitikus kerekedett felül, mígnem a pszichoanalízis bevallottan írói bedugulásához vezetett. Kíméletlen önelemzése nemcsak az írást, de ezzel a traumák kreatív módon való feldolgozását is ellehetetlenítették az egyre inkább saját, belső, morfiomos világába zárkózó Csáth számára.²⁹ A pszichózis elhatalmasodásában és a feleséggyilkosságban jelentős szerepet játszott Jónás Olga egy álma, amit Csáth analízisében a hűtlenség beismeréseként értelmezett.³⁰

A tanulmány további részében a hagyományos pszichiátria és a pszichoanalitikus mozgalom egy-egy fontos szereplőjének a könyv létrejöttében és Csáthnak a pszichoanalízissel való kapcsolatában betöltött szerepével foglalkozom.

²⁶ „Festő akartam lenni. Bizarr színkeveréseimet és elnagyoló, vázlatzerű rajzolású modoromat azonban rajztanárom kinevette, és elégséget adott. Annál nagyobb volt az elégtétele, amikor egy szegedi kiállításon Rippl-Rónai pasztelljeiben igazolását láttam mindannak, amit rajzolásról, festésről magamban elgondoltam. Ugyanígy jártam a dalaimmal is. Kezdetül fogva szabad atonális harmonizálást, aszimmetrikus ritmuskombinálásokat alkalmaztam bennök. Apám kijelentette, hogy amit írok, az nem zene, később azonban, amikor Budapesten először hallottam Debussyt, ugyanaz a nagy öröm volt részem, mint Szegeden, mert bizonyítva láttam, hogy amit a levegőben megéreztem [...], az csakugyan az új idők művészi kifejezőmódja, amit megsejtettem – az a modern művészet.” (Szajbély Mihály (szerk.): *A varázsló halála. In memoriam Csáth Géza*. Nap Kiadó, Budapest, 2004. 8.)

²⁷ Csáth, 1978. 237.

²⁸ Harmat, 1986. 57.

²⁹ Minderről részletesen lásd: Kőváry Zoltán: Morfium, matricídium és pszichoanalízis. Témák és variációk Csáth Géza és Kosztolányi Dezső életművében. *Thalassa*, 2009/2. 3–38. (Továbbiakban: Kőváry, 2009.)

³⁰ Molnár Eszter Edina: Morfium, háború, vallás. In: Csáth Géza: *Sötét örvénybe süllyedek. Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1914 – 1919*. Szerk.: Molnár Eszter Edina és Szajbély Mihály. Magvető, Budapest, 2017. 557.

Moravcsik Ernő

Amint Csáth maga is hivatkozik rá könyvében, az esetet Moravcsik professzor beleegyezésével és támogatásával teszi közzé.³¹ Arra már Harmat Pál is felhívta a figyelmet, hogy meglepő, hogy a konzervatív professzor támogatta a fiatal orvostanhallgatót rendhagyó törekvéseiben.³² Valószínű, hogy nem volt akadályoktól mentes *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* megjelentetéséig vezető út, erre utal Csáth egy álma is, amelyet 1911. június 28-án, tehát éppen a könyv írása idején jegyzett fel naplójába: „[Moravcsik] nem szívesen egyezik bele, hogy komplexeóriámat adjam elő egy holnapi (vasárnapi) ülésen.”³³

Csáth klinikabeli barátja, Schusztter Gyula leveléből kitűnik, hogy a professzor eleinte valóban vonakodott a tanulmány támogatásától, mindazonáltal nem is utasította el egyértelműen: „A Prof nem értette meg, de sejti és megsejtette a 300-400 oldalas mű jelentőségét. 1. Sokat beszél róla, mindég róla beszél. 2. Sajnálja, hogy nincs olyan magyar irat, mely közölhetné. 3. Szeretné németül megjelentetni, (én is ajánlottam neki). 4. Kijelentéseiből citálom: »élvezettel olvastam, gyönyörűen, nagyon szépen van megírva, mélyre hatolt a dolognak, legbehatóbban foglalkozott a tárggyal stb.« Bár ezen kijelentések a naivitás, banalitás bélyegét viselik, de elárulják a hiú ember féltékenységét, és méltán. Az akadályokat, melyeket a Prof úr megírt neked, ösmered. De ne bosszankodj ezen. A Wagner sem talált zenekart, sem színpadot jó ideig stb.; sokkal higgadtabbnak tudlak, semhogy ne lásd tisztán a valóságos lehetetlenséget, a magyar orvosi irodalom kicsinyességét stb.»³⁴ Schusztter azt javasolja Csáthnak, hogy forduljon Ferenczihez segítségért, aki „Freud lapjában, a *Jahrbuch für Psychoanalytische Forschung*ban könnyen megjelenteti, és ott az *első helyet* foglalja majd el. [...] Külföldön már sokkal többen fogják megérteni minden ízében”³⁵

Schusztter két héttel későbbi leveléből kiderül, hogy a professzor álláspontot váltott; de a megjelentetéshez változtatásokat kívánt, ezek egy részét Csáth valóban bedolgozhatta munkájába.³⁶ 1911. augusztus 3-i levelében a következőket írja Moravcsik Csáthnak: „Becses levelét és dolgozata kézírását megkaptam. [...] átadtam Schächter tanár úrnak, aki ígérte, hogy a lehetőség szerint közölni fogja. Csak kevés helyen iktattam be némi változtatást, ott, ahol a psychiatricus felfogás ezt megkívánta. Az általam javasolt átalakítást nem eszközölte teljeseen, s úgy ezen oknál fogva [...]

³¹ Csáth, 1978. 240.

³² Harmat, 1986. 57.

³³ Csáth, 2016. 221. 1911. június 28.

³⁴ Maga Schusztter viszont az elismerés hangján nyilatkozik Csáth munkájáról: „Kohn kisasszonyról írt tanulmányod azon részletei, melyeket mutattál, meggyőző erővel ható alkotás; rövid idő alatt hatalmasan megnőtt munkává alakult, melyet sajnos nem volt alkalmam tanulmányozni.” (PIM Kézirattár, V. 5955/31/4. 1911. július 7.)

³⁵ Uo.

³⁶ „Igen bölcs dolog, hogy a tanulmány átdolgozására a fáradságot nem kímélted, ezáltal a Prof[ot] felette lekötelezted, és ő munkásságod, szorgalmad elismerésében adósod nem marad. [...] A Kohn k[isasszonyról] szóló tanulmány teljességben való közlése mindenképpen keresztülviendő, még ha áldozatokba is kerül. Ha nekem beküldöd, hálás leszek neked, mert nagyon kíváncsi vagyok reá, és olvasni szeretném.” (PIM Kézirattár, V. 5955/31/5. 1911. július 22.)

célszerűbbnek tartottam a klinika cégért törülni. De különben helyesebb is, hogy csupán kegyed nevéhez és felelősségéhez fűződjék az egész. Így jobban kidomborodik önállósága. A megfelelő helyen beiktattam, hogy engedélyemmel közli az esetet, amelyet beható tanulmánya tárgyává tett. Bár felfogásunk nem egyezik egészen, szívemből kívánom a sikert, mert a munka mélyen gondolkozó, világos agy működésére vall. Fejtegetései szépek és meggyőzők, de természetesen – mint minden Freud-féle irányú analízisben, sok a feltevés. De hát másutt is úgy van, hogy tudásunk mezején a hézagokat itt-ott kénytelenek vagyunk teóriákkal kitölteni.”³⁷

Csáthnak valószínűleg nem tetszett Moravcsik intézményi elhatárolódása, ugyanis négy nappal később újabb levél érkezik a professzortól: „nyugodjék bele intézkedésembe. Ez önre nézve is előnyösebb. Legyen arról meggyőződve, hogy javát akarom. Önálló felfogása és álláspontja így jobban kidomborodik.”³⁸ Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a levelek szerint a professzor nemcsak hogy beleegyezett az eset közlésébe, de ő maga járt el a tanulmány kiadása ügyében. Méghozzá annál a Schächter Miksa tanár úrnál, aki a *Gyógyászat* című orvosi szaklap alapító szerkesztőjeként, bár maga konzervatív felfogású (sebész) orvos volt, a pszichoanalízis hazai képviselői számára kezdettől fogva lehetőséget biztosított a tudományos fórumon való megszólalásra.³⁹ De ne feledjük el azt sem, hogy Moravcsik Ferenczit is támogatta akkor, amikor 1913 őszén magántanári képesítés iránti folyamodványt nyújtott be az egyetem orvoskarára.⁴⁰

Ferenczi Sándor

Meglepő ugyan, de Csáth és Ferenczi csak 1911. február 16-án ismerkedtek meg; a találkozást naplójában is megemlíti Csáth: „Ma voltam Ferenczi Sándornál, Freud budapesti főkonzuljánál. Berény festő mutatott be. Kedves és fiatal ember. Irigykedtem reá jó idegei miatt.”⁴¹ Március 2-án ismét egy asztalnál ültek: „Este Oktogonon vacsora: Ferenczi dr. és Péterfi kritikus kellemes dolgokat mondanak.”⁴² Legközelebb 1911 júniusában tűnik fel Ferenczi neve Csáth jegyzetfüzetében, itt azonban mindjárt három alkalommal: 7-i, 9-i és 15-i felsorolásokban szerepel azok között, akiknek levelet akar írni.⁴³ Néhány más névvel ellentétben Ferenczit egyszer sem húzta ki, ami azt jelenti, hogy nem tudhatjuk biztosan, hogy végül felvette-e vele a kapcsolatot, mindenestre az erre utaló szándék egyértelmű. S minthogy ez éppen 1911 júniusára, azaz a könyv megírásának idejére esik, nyilvánvaló, hogy éppen azzal kapcsolatban kereste vagy kereste volna a pszichoanalitikust.

³⁷ PIM Kézirattár, V. 5955/23/2. 1911. augusztus 3.

³⁸ PIM Kézirattár, V. 5955/23/4. 1911. augusztus 7.

³⁹ Mészáros Judit: „...az Önök Bizottsága...” *Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció.* Akadémiai, Budapest, 2008. 29–31.

⁴⁰ Erős Ferenc: A pszichoanalízis a budapesti egyetem orvoskarán 1918–1919-ben. In: Bíró Zsuzsanna, Nagy Péter Tibor (szerk.): *Zsidóság – tradicionalitás és modernitás: Tisztelgő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából.* Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 2012. 129-152.

(http://real.mtak.hu/9043/1/Erős_budapesti_egyetem_2013_2492768.pdf – Letöltés ideje: 2018. dec. 15.)

⁴¹ Csáth, 2016. 192. 1911. február 16.

⁴² Csáth, 2016. 195. 1911. március 2.

⁴³ Csáth, 2016. 205, 207, 212. 1911. június 7., 9., 15.

Csáth könyve meglepően visszhangtalan maradt. A korabeli orvosi szaklapok közül elsőként az *Orvosi Hetilap* számol be mindössze két sorban a megjelenésről az 1912. június 9-i számban; június 16-án Ferenczi máris kritikával áll elő a *Gyógyászatban*, július 25-én pedig az *Budapesti Orvosi Újság* közöl egy hosszabb könyvismertetést Fischer Ignác tollából.

Ferenczi kritikájában alapvetően üdvözölte azt a tényt, hogy az elmeorvosi klinika nem zárkózik el az analitikus irányzat elől, s megelégedését fejezte ki afölött, hogy „az analízis révén az elmekórtan ismét megtalálta kapcsolatát a való élettel”. A freudista analitikus, aki maga sokáig kínosan ügyelt arra, hogy ne térjen le a Freud által kijelölt útról, felrója Csáthnak a „túl korai rendszeralkotást”, s a túlzásba vitt önállósulási törekvést. Emellett az egyik legkritikusabb pontnak az Én-komplex hat komponens-komplexét tartja, amiket meglátása szerint „a mélyebbre ható analízis egyszerűbb elemekre s végül az ön- és fajfenntartás ösztöneire nehézség nélkül vissza tudja vezetni”.⁴⁴

Ferenczi Freudnak írt leveleiben egyetlen alkalommal kerül említésre Csáth. Arra, hogy Csáth lenne az a meg nem nevezett klinikai tanársegéd, aki 1912. márciusában jelentkezett nála Maeterlinck *A kék madár* című művének pszichoanalitikus értelmezésével,⁴⁵ az író hagyatéka alapján nincsen semmilyen bizonyíték. Csáth egyébként sem tanársegéd, hanem gyakornok volt, Ferenczi pedig eleve a klinikai tanársegédek pszichoanalízis iránti lelkesedéséről ír, ami azt jelenti, hogy Csáth érdeklődése aligha lehetett egyedülálló Moravcsik klinikáján.

1916. május 30-án írt levelében viszont egyértelműen róla van szó: „Érdekes módon ma egy hasonló esetet ajánlottak be hozzám kúrára, én meg elutasítottam. Egy fiatal pszichiáterről és íróról, aki már hat évvel ezelőtt vaskos könyvet írt egy paranoiás pszichoanalíziséről, kiderült, hogy morfinista, és az utóbbi időben üldözési mánia nyomait mutatja. Abban a könyvben természetesen a neurózisok merőben szexuális okai *ellen* ír.”⁴⁶ Ez a levél több szempontból is nagyon érdekes. Egyrészt amit így utólag érdemesnek tart elmondani Csáth könyvéről, az éppen az a szempont, amit már a kritikájában is szóvá tett, hogy Csáth nem kizárólag szexuális okokra, hanem hat komplexre vezeti vissza a neurózisokat.

Másrészt a levél azt a benyomást kelti, mintha korábban sosem beszéltek volna sem Csáthról, sem a könyvéről. Kőváry Zoltán hívja fel a figyelmet Csáth érthetetlen mellőzöttségére, mondván, hogy „ez azért is különös, mert 1908 és 1913 közt Ferenczi komoly erőfeszítéseket tett minden szóba jöhető személy felkutatására, aki pszichoanalitikusként csatlakozna a formálódó magyar egyesülethez”.⁴⁷ Csáth neve pedig még az utóbb alkalmatlanként elvetettek közt sem bukkan fel. Kőváry szerint Csáth morfinizmusa lehetett a mellőzés oka, de ennek ellentmondanak Ferenczi idézett

⁴⁴ Csáth, 1978. 243–244.

⁴⁵ „»Analitikus láznak« nevezném a manapság Budapesten uralkodó állapotot. Laikus körök csakis erről beszélnek, az orvosok csakis ezt szidják. Moravcsik egyik fiatal tanársegédje jelentkezett nálam Maeterlinck »A kék madár«-jával foglalkozó analitikus munkájával, amelyet azonban még nem olvastam. A II. szemeszterben (húsvét után) talán tartok egy kurzust kizárólag orvosoknak. A klinikai tanársegédek nagyon szeretnének tanulni valamit, de a főnök nem hagyja dolgozni őket.” (Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: *Levelezés*. I/2. kötet, 1912–1914. Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, Budapest, 2002. 65. 1912. március 8.)

⁴⁶ Uo. 211. 1916. május 30.

⁴⁷ Kőváry, 2009. 10–11.

szavai is, amelyekből úgy tűnik, hogy ő maga is csak ekkor, 1916-ban szerzett tudomást Csáth függőségéről.

Harmadrészt pedig ennek a levélnek a Csáth-hagyatékban van egy „párja”, méghozzá Kosztolányi Dezső, Brenner Dezső, azaz Csáth öccse és Rajz Sándor, már említett közös orvos barátjuk 1916. tavaszi levélváltása,⁴⁸ amelyben a barátok Csáth megmentéséért fognak össze. Arra készülnek, hogy Pestre vagy Szabadkára csalják az ekkor Földesen falusi orvosként működő Csáthot, ahonnan majd egyenesen Freudhoz viszik kezelésre.⁴⁹ A tervezetést Kosztolányi május eleji levele zárja, ami szerint utánajárásainak eredményeképpen be kell lássa, hasznavehetetlen a terv.⁵⁰ Egyértelműen kiderül tehát, hogy Kosztolányi volt az, aki felkereste Ferenczit, és nem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy a költő eredetileg nem Ferenczit kérte fel a kezelésre, hanem éppenséggel Freudhoz szeretett volna eljutni régi barátján keresztül. Csáth mindenesetre nem vállalta a bécsi úttal járó anyagi kiadásokat, Ferenczi pedig úgy vélte, az analízis esetleg előhozza a paranoiát, amit Csáth valószínűleg éppen a morfiummal tudott kordában tartani.⁵¹ Végül maradt mindkettő: a morfium és az örület.

Felhasznált irodalom

Csáth Géza (2007). *1000x ölel Józsi. Családi levelek 1904–1908*. Szerk.: Beszédes Valéria. Szabadka, Életjel.

Csáth Géza (1978). *Egy elmebeteg nő naplója. Csáth Géza elfeledett orvosi tanulmánya*. Szerk.: Szajbély Mihály. Magvető, Budapest.

Csáth Géza (1997). *Fej a pohárban. Napló és levelek 1914 – 1916*. Szerk.: Dér Zoltán és Szajbély Mihály. Magvető, Budapest.

⁴⁸ A 1916. március 11. – 1916. május 9. közötti leveleket lásd: Csáth, 1997. 261–270.

⁴⁹ Rajz Sándor Kosztolányinak: „Az a körülmény, hogy Jóska már egyszer volt szanatóriumban, s a kúra nem hozott eredményt – nem teszi kilátástalanná a mostani próbálkozásunkat. Annak idején az elvonási kísérlet a régi sémák szerint történt, most pedig Freud vezetése az, amittől sokat várhatunk. [...] Fontos, hogy mielőbb Freud kezelésében szanatóriumban legyen.” (Csáth, 1997. 262–263. 1916. március 31.)

⁵⁰ Kosztolányi Rajz Sándornak: „Az a terv, melyet Jóska meggyógyítására készítettünk, teljesen naivnak és hasznavehetetlennek bizonyult. Ha visszagondolok rá, most is mosolyognom kell rajta. Bárcsak ilyen egyszerű lenne a dolog. Én azonban szakadatlanul dolgoztam, érdeklődtem, s megismervén Jóska körülményeit, melyeket te nem ismersz, s melyeket levélben – már hosszadalmas és szövevényes voltuk miatt sem – tárhatok fel. [...] Hidd el, drágám, oly sötét dolgok tárultak fel szemem előtt, melyekre minden képzelőerőm mellett sem számítottam. [...] Jóskát – ennyit elárulhatok – áldozatnak látom: a legszomorúbb és legártatlanabb áldozatnak, kit valaha láttam.” (Csáth, 1997. 269–270. 1916. május 9.)

⁵¹ Brenner Dezső levele Rajz Sándornak: „Miután meggyőződtem róla, hogy Desiré J[óska] ügyében igen komoly szeretettel akar segídezni, a közbenjárásával értekeztünk Ferenczi dr.-ral. [...] Ő nem helyesli az analízist. Véleménye az, hogy a m[orfin]izmus ez esetben védekezés lehetett paranoiás kényszerképzetek ellen. (A tipp igaz lehet.) S ha ilyen esetben analizálnak, megtörténik, hogy kialakul a paranoia. Ezért, azt tanácsolja, hogy analízis nélkül kell megcsinálni legszigorúbban az elvonást. Ha visszaesés van, akkor ő elvállalja az analízist. De azt mondja, nem tudja, nem jobb-é a m[orfin]izmus, mint egy paranoia, vagy esetleg más elmebetegség – amely az elvonás után kifejlődhet (?). [...] Csodálatos zavarok vannak pl. a pénzkomplexnél. Azt mondja, azért nem megy Bécsbe, mert *nem akar pénzt kiadni*. (?)” (PIM Kézirattár, V. 5923/11/2. 1916. június 25.)

Csáth Géza (1995). *Rejtelmek labirintusában. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek*. Szerk.: Szajbély Mihály. Magvető, Budapest.

Csáth Géza (2017). *Sötét örvénybe süllyedek. Naplójeljegyzések és visszaemlékezések 1914 – 1919*. Szerk.: Molnár Eszter Edina és Szajbély Mihály. Magvető, Budapest.

Csáth Géza (2016). *Úr volt rajtam a vágy. Naplójeljegyzések és visszaemlékezések 1906–1914*. Szerk.: Molnár Eszter Edina és Szajbély Mihály. Magvető, Budapest.

Erős Ferenc (2012). A pszichoanalízis a budapesti egyetem orvoskarán 1918–1919-ben. In: Bíró Zsuzsanna, Nagy Péter Tibor (szerk.): *Zsidóság – tradicionalitás és modernitás: Tisztelgő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 129-152. (http://real.mtak.hu/9043/1/Erős_budapesti_egyetem_2013_2492768.pdf)

Freud, Sigmund – Ferenczi Sándor (2002). *Levelezés*. I/2. kötet, 1912–1914. Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, Budapest.

Harmat Pál (1986). *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern.

Kosztolányi Dezső (1919). Csáth Géza betegségéről és haláláról. *Nyugat*, 16-17. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00271/08036.htm>

Kőváry Zoltán (2009). Morfium, matricídium és pszichoanalízis. Témák és variációk Csáth Géza és Kosztolányi Dezső életművében. *Thalassa*, 2: 3–38.

Mészáros Judit (2008). „...az Önök Bizottsága...” *Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció*. Akadémiai, Budapest.

Szajbély Mihály (szerk. 2004). *A varázsló halála. In memoriam Csáth Géza*. Nap Kiadó, Budapest.

Szegedy-Maszák Mihály (2007). Pszichoanalízis, pszichológia és modern magyar irodalom. In: Szegedy-Maszák Mihály, Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története* II. Gondolat, Budapest. (https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_04_A_magyar_irodalom_tortenetei_2/ch59.html)